

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ОСОБИСТІСНО ОРІЄНТОВАНОГО ПІДХОДУ ДО ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ УПРАВЛІННЯ ТАКТИЧНОГО РІВНЯ

У статті подано характеристику головних науково-теоретичних підходів до проблеми особистісно орієнтованої професійної підготовки майбутніх офіцерів управління тактичного рівня. Виявлено специфіку застосування особистісно орієнтованого підходу в методологічній, категорійно-понятійній, інформаційно-технологічній, методичній, організаційній площині

Трансформаційні процеси в системі вищої професійної освіти України визначають її переорієнтацію зі знанневої на особистісно орієнтовану парадигму. Особистісно орієнтований підхід до навчального процесу є одним із сучасних теоретичних підходів у професійній педагогіці, проте має власне *історико-педагогічне підґрунтя* у вигляді теорії і практики індивідуалізованого навчання й диференційованого підходу до учнів та студентів, що розвивалися протягом попередніх двох століть. Ретроспектива особистісно орієнтованого підходу закладалася теоретичними розробками XIX – початку XX століття (А. Дістервег, Й. Песталоцці, С. Русова, Г. Сковорода, К. Ушинський та ін.) та більш пізніх – Дж. Дьюї, М. Монтесорі. Зазначимо, що їх наукові пошуки (за винятком хіба що Дж. Дьюї) обмежувалися рівнем початкової та середньої освіти; представники вальдорфської педагогіки, наприклад, зосередилися переважно на дошкільному й молодшому шкільному віці і наполягали на тому, що виховання та розвиток учнів мають бути вільними, індивідуальними, заснованими на співпраці.

Складність наукового аналізу особистісно орієнтованого підходу в професійній підготовці майбутніх офіцерів полягає в тому, що сама система вищої військової освіти ґрунтується на засадах підпорядкованості, прагматичності, субординації, колективної відповідальності тощо. Однак якщо йдеться про вивчення майбутніми офіцерами соціально-гуманітарних дисциплін (зокрема, й мовного блоку), то введення особистісно орієнтованого підходу відбувається більш системно й послідовно.

Особистісно орієнтований підхід до навчально-виховного процесу в останні десятиліття став достатньо частим об'єктом для вивчення в психолого-педагогічній науці. Проте значущість цього підходу обмежується найчастіше аналізом його актуальності й змісту в умовах *загальноосвітньої школи* (Є. Бондаревська, В. Разумовський, В. Серіков, В. Слободчиков, А. Хуторської, І. Якиманська, С. Яценко та ін.). Однак проблема системного застосування особистісно орієнтованого підходу в професійній підготовці майбутніх військових фахівців розглядається достатньо рідко; найчастіше науковці користуються цим підходом у комплексі з іншими науково-педагогічними підходами для створення науково-теоретичної бази дослідження.

Метою статті є характеристика теоретичних засад особистісно орієнтованої підготовки майбутніх офіцерів управління тактичного рівня.

Методологія дослідження проблеми особистісно орієнтованого підходу до професійної підготовки офіцерів управління знаходиться у повній відповідності із загальною методологічною структурою знання, прийнятою в педагогічній науці. Так, В. Краєвський пропонує таку рівневу структуру методологічного знання: філософія та її діалектичні методи; загальнонаукові методи пізнання (системний, культурологічний тощо); власне педагогічні методи (комплексний, особистісно орієнтований тощо) [1: 33]. С. Гончаренко, розглядаючи методологію педагогіки, тлумачить її як систему знань про структуру педагогічної теорії, принципи підходу і способи набуття знань, а також систему діяльності щодо одержання таких знань [2: 499].

Науковий аналіз особистісно орієнтованого підходу до професійної підготовки майбутніх офіцерів з методологічної точки зору є, на нашу думку, *діалектично зумовленим* і органічно розпадається на три компоненти розгляду:

- аналіз особистісно орієнтованого підходу до навчання й виховання особистості як теоретичної проблеми сучасної психолого-педагогічної науки загалом (рівень загального);
- виявлення специфіки реалізації особистісно орієнтованого підходу у вищих військових навчальних закладах (рівень особливого);
- обґрунтування результативності застосування особистісного підходу для професійної підготовки окремого майбутнього військового фахівця (рівень одиничного).

На рівні філософського обґрунтування освіти традиційна її модель ґрунтується на із-зовні заданих зразках пізнавальної діяльності; особистісно ж орієнтована модель визначає суб'єктний досвід первинним підґрунтям для побудови всього освітнього процесу. Тому в процесі навчання спостерігається "зустріч" заданого із-зовні й суб'єктного досвіду, у зв'язку з чим відбувається його

приріст, прирощування. Динаміка й закономірності цього приросту детермінують формування індивідуального освітнього проекту кожного студента протягом усього періоду навчання.

За галуззю наукового знання особистісно орієнтований підхід може розглядатися з *психологічної, соціально-педагогічної й дидактичної* точок зору. Підґрунтям такого поділу стала запропонована І. Якиманською класифікація моделей особистісно орієнтованої педагогіки на соціально-педагогічну, предметно-дидактичну, психологічну моделі [3].

З *психологічної* точки зору проблему особистісної орієнтації процесу навчання вивчають К. Абульханова-Славська, І. Бех, В. Гладкова, В. Давидов, В. Моляко, І. Якиманська, О. Асмолов, В. Столін, Р. Фрейгер та ін. [3-11]. Стрижневою проблемою розвитку суспільства, як відомо, завжди є особистість з її темпами особистісного розвитку. Нехтування особистісними потенціями в державних масштабах призводить до формування т.зв. мозаїчної свідомості як першооснови втрати цілісності особистості.

Провідними принципами особистісно орієнтованого навчального процесу у професійній освіті, виокремленими науковцями, стали такі: принцип пріоритету індивідуальності; співвідносність закономірностей професійного розвитку особистості та технологій професійної освіти; відповідність організації навчального середовища та дієвості освітнього процесу; постійне звернення до індивідуального досвіду студента, його потреби в самоорганізації, самовизначенні та саморозвитку [12, 13]. А. Глимязний вважає, що "особистісний підхід доцільно розглядати як важливий психолого-педагогічний принцип, основу якого становить сукупність вихідних теоретичних положень про особистість та практичних методичних засобів, що сприяють її цілісному розумінню, вивченню та гармонійному розвитку" [14].

Гуманістична психологія (К. Роджерс, А. Маслоу, В. Франкл, Ш. Блер, Р. Мей, Р. Бернс та ін.) розглядає людину як центр Всесвіту, що постійно змінюється; сприйняття цього світу залежить від власного відношення й розуміння індивіда, здатного до самопізнання й самореалізації. Методологічні постулати гуманістичної психології як основи особистісно орієнтованого підходу можуть бути викладені в таких положеннях:

- людина є цілісністю; отже, як цілісна істота, людина є чимось більшим, аніж сума своїх складових;
- людське буття розгортається в контексті людських відносин;
- людське життя є процесом, що характеризується єдністю;
- людина відкрита для самоусвідомлення й самореалізації;
- людина є інтенційною істотою (зверненою до майбутнього, такою, що має мету, цінності й смисл буття);
- людина не може бути детермінована лише зовнішніми чинниками [9].

Логіка гуманістичного підходу передбачає розгляд освітнього процесу як неперервної траєкторії розвитку особистісного потенціалу за принципом "від потреб, здібностей учня – до змісту навчання" (Дж. Дьюї) [15: 86]. Фактично весь особистісно орієнтований навчальний процес як технологія ґрунтується на гуманістичній філософії і педагогіці як на методології організації освітнього процесу. Так, Дж. Дьюї писав, що весь розвиток освіти позначений "протистоянням ідей, одна з яких виводить розвиток освіти з внутрішніх чинників, інша – із зовнішніх; одна ґрунтується на природних здібностях людини, а інша вважає освіту процесом подолання природних нахилів та їх заміщення звичками, набутими під тиском зовнішнього середовища" [15: 12]. На думку, К. Роджерса, "мета, якої найбільше прагне досягнути людина, та мета, яку вона свідомо чи несвідомо переслідує, полягає в тому, щоб стати самою собою" [16: 154]. Услід за С. К'єркегором, учений зазначає, що "бажання бути тим Я, яким ти є насправді, – це дещо протилежне відчавсі, і за цей вибір людина несе величезну відповідальність" [16: 156].

З точки зору *соціально-педагогічної* особистісно орієнтований підхід дає можливість впливати на процес соціалізації особистості, набуття нею індивідуального соціального досвіду, формування ситуації успіху тощо, виходячи з відповідного соціального замовлення на працівника певної кваліфікації. Як вважає О. М. Пехота, особистісно орієнтована система навчання спирається на пріоритет індивідуальності особистості як носія суб'єктного досвіду, та соціалізацію учня або студента як особистості [17: 33].

Основою для окреслення соціально-педагогічного аспекту особистісно орієнтованого підходу є, на нашу думку, *теорія соціалізації, теорія соціальної мобільності та статусно-рольова теорія*, які складають теоретико-методологічне підґрунтя аналізу розвитку особистості на різних етапах її становлення. Так, теорія соціалізації визначає структурно-функціональні компоненти соціалізаційних процесів на засадах дії головних агентів і провідників, серед яких найважливішими в контексті досліджуваної проблеми є освітнє середовище, викладачі й курсанти, інформаційно-технологічний простір тощо. За теорією соціальної мобільності визначаються індивідуально-особистісні характеристики досягнення успіху в освоєнні професійних ЗУН; статусно-рольова теорія дозволяє

окреслити індивідуальні параметри статусів та ролей, виконуваних курсантами під час навчання у ВНЗ [18]. Теорія соціалізації, на нашу думку, виконує в контексті проблеми дослідження двояку функцію: з одного боку, вона виявляє стандартизовані оцінки рівня сформованості суб'єктного досвіду індивіда на певному рівні розвитку індивідуальності; з іншого – за допомогою теорії соціалізації можна виявити особистісно орієнтовану дію певних агентів і провідників соціалізації, які сприяють або перешкоджають накопиченню вказаного суб'єктного досвіду під час професійної підготовки.

На становлення особистості курсанта впливають агенти й провідники соціалізації, серед яких найважливішими є: сім'я, сусіди, друзі поза ВНЗ та в групі курсантів, молодіжні організації, ЗМІ, Інтернет, органи влади, керівництво військового інституту тощо.

Соціально-педагогічна модель особистісно орієнтованого навчального процесу реалізує, таким чином, вимоги суспільства, яке сформулювало своє замовлення для сфери вищої військової освіти: підготувати особистість майбутнього офіцера, наділену відповідними професійними компетентностями та особистісними якостями (згідно з предметом нашого дослідження – офіцера управління тактичного рівня). Головними соціально-педагогічними механізмами реалізації особистісно орієнтованого підходу є особистісна рефлексія, збереження й розвиток індивідуальності, особистісна позиція в процесі засвоєння знань та соціального досвіду загалом тощо.

З **дидактичних** позицій особистісно орієнтований підхід до навчання розглядають як правило, в тріаді парадигм – традиційної, розвивальної й особистісно орієнтованої [19]. Так, В. Кізіма вважає, що традиційна освіта реалізує поняття традиційної людини, а кризовий стан сучасної освіти ґрунтується на збереженні суб'єкт-об'єктної цілісності освітнього процесу [19: 19]. Для розвивальної ж та особистісно орієнтованої освіти характерною є постнекласична методологія, яка пропонує переосмислення світоглядних інтенцій, стратегії й методології навчально-виховного процесу на основі антропоцентричних ідей. Такий підхід забезпечує визначення змісту освіти, в тому числі й професійної, відповідно до особистісних характеристик суб'єкта.

При цьому зауважимо, що кожна з трьох визначених вище парадигм вміщує елементи особистісно орієнтованого підходу; так, традиційна парадигма передбачає засвоєння знань, умінь та навичок на засадах індивідуалізації й диференціації навчального процесу, а розвивальне навчання ґрунтується на урахуванні індивідуальних здатностей до пізнання й розвитку з боку кожного окремого учня, при чому учень має змогу індивідуально обирати рівень навчальних досягнень на засадах особистісної рефлексії. Тому чітко відділяти вказані три парадигми, на нашу думку, не варто. Однак в основу особистісно орієнтованого підходу покладено саме особистісну парадигму, яка визначає розвиток особистісного ставлення до світу, своєї діяльності й самого себе з боку всіх учасників освітнього процесу [20].

Дидактичний підхід до особистісно орієнтованого навчального процесу передбачає особливі вимоги до його навчально-методичного забезпечення, а саме: урахування суб'єктного досвіду студента та можливостей його перетворення при визначенні змісту навчального процесу; активне стимулювання студентів до самостійної освітньої діяльності і відповідне методичне забезпечення цього процесу; надання студентові можливості конструювати й проектувати зміст навчального матеріалу; забезпечення рефлексивних процесів, оцінювання не стільки результатів, скільки суб'єктного досвіду студента. Для реалізації особистісно орієнтованого підходу в дидактичному контексті необхідним є формування в курсанта *метазнань*, тобто знань про прийоми виконання навчально-пізнавальної діяльності; у зв'язку з цим потрібно виділяти загальнологічні й специфічні предметні способи навчальної діяльності з урахуванням їх функцій в особистісному розвитку майбутнього офіцера.

Певну складність представляє визначення **головних теоретичних підходів** до проблеми нашого дослідження. Ця складність викликана тим, що, по-перше, особистісно орієнтований підхід також є, по суті, науково-теоретичним підходом. По-друге, інші загальноприйняті науково-теоретичні підходи мають певне поле накладання з особистісно орієнтованим підходом – на методологічному й процедурному рівні. Тому ми вважаємо, що для аналізу теоретичного підґрунтя проблеми дисертаційного дослідження необхідно виявити взаємозв'язок і взаємозумовленість головних теоретичних підходів з особистісно орієнтованим.

Отже, головними науково-теоретичними підходами до проблеми особистісно орієнтованої професійної підготовки майбутніх офіцерів управління, які можуть бути реалізовані в процесі вивчення гуманітарних дисциплін, вважаємо такі: гуманістичний, діяльнісний, системний, компетентнісний, акмеологічний, професіографічний. При цьому гуманістичний і системний підходи забезпечують методологію вивчення проблеми дослідження із залученням наукового апарату філософії та філософії освіти, діяльнісний та компетентнісний – психолого-педагогічного, акмеологічний та професіографічний – власне професійно-педагогічного. Зауважимо, однак, що такий методологічний поділ є суто умовним, оскільки кожен з названих підходів має міждисциплінарний

характер і полідисциплінарний категорійно-понятійний апарат. Виокремлюючи саме такі науково-теоретичні підходи, ми виходили з того, що вони дають можливість відповісти на головні питання, що постають перед сучасною системою вищої школи:

- у чому полягає головна мета вищої професійної (у нашому випадку військово-професійної) освіти: гуманістичний і компетентнісний підходи;
- що саме має розвиватися й бути сформованим у курсанта протягом навчання у військовому інституті: особистісний і професіографічний підходи;
- як саме має відбуватися процес формування професійної компетентності та розвитку особистості курсанта: діяльнісний підхід;
- яких результатів ми прагнемо досягнути в процесі професійної підготовки майбутніх офіцерів: акмеологічний підхід.

Розгляд особистісно орієнтованого навчально-виховного процесу, на нашу думку, може відбуватися в кількох взаємопов'язаних та взаємозумовлених *площинах*, а саме: методологічній, категорійно-понятійній, інформаційно-технологічній, методичній, організаційній. Саме аналіз методологічної площини розгляду проблеми особистісно орієнтованого навчального процесу з метою підготовки військових фахівців подано нами вище. Категорійно-понятійна площина стає основою категорійно-понятійного аналізу проблеми особистісно орієнтованого підходу до підготовки майбутніх офіцерів. Розглядаючи особистісно орієнтований підхід до професійної підготовки майбутніх офіцерів в *інформаційно-технологічній площині*, наголошуємо, що сучасні технології навчання за особистісно орієнтованим підходом виражають функції навчального процесу в сучасному ВВНЗ, провідними серед яких стають розвивальна та функція самовдосконалення, на відміну від навчальної і виховної, притаманної традиційній системі вищої освіти [21]. Сучасні інформаційні технології, застосовані в навчальному процесі, значно полегшують введення особистісно орієнтованого підходу в навчальний процес, оскільки навчально-пізнавальна діяльність курсанта стає індивідуалізованою. При цьому відбуваються зрушення в особистісній сфері курсанта: активізація внутрішніх сил, самостійний вибір, усвідомлення своїх можливостей, відповідальність за прийняті рішення у виконанні навчальних завдань.

Крім суто інформаційних технологій, сучасна педагогічна наука пропонує *технологічні прийоми*, що ґрунтуються на особистісно орієнтованому підході, як-от: проблемний підхід (створення і вирішення проблемної ситуації студентами на занятті), проектний підхід (самостійна розробка студентами навчальних проектів), ситуативного моделювання (організація студентів для самостійного отримання нових знань) та ін.

Якщо йдеться про вивчення проблеми особистісно орієнтованого підходу в *організаційній площині*, то відзначимо, насамперед, організацію інноваційного освітнього середовища, спрямованого на врахування індивідуально-психологічних властивостей кожного курсанта та його мотиваційно-ціннісних орієнтацій на отримання певного рівня освіти й професійної компетентності [22]. Крім того, ця площина передбачає розвиток самоорганізуючих форм навчання (самостійне виконання завдань диференційованого характеру; самоаналіз проведеного заняття; самостійне проведення елементів заняття; самостійний дидактичний проект тощо). Як свідчить досвід, такі форми й методи організації навчального процесу необхідні, насамперед, тим курсантам, які мають певні труднощі зі сприйняттям колективного способу отримання професійних знань.

Методична площина розгляду особистісно орієнтованого підходу передбачає вивчення його науково-методичного забезпечення у процесі вивчення як окремих дисциплін, так і в процесі професійної підготовки військових фахівців загалом. Аналіз навчальних планів, навчальних та робочих програм, проте, свідчить про низький рівень їх відповідності особистісно орієнтованому підходові, оскільки методичне забезпечення навчального процесу (особливо за умови впровадження кредитно-модульної системи навчання) детермінується загальними вимогами до знань, умінь та навичок майбутніх офіцерів. Кількісний вимір професійної компетентності фахівців військової галузі вступає в постійну суперечність з якісними показниками сформованості особистісних якостей, відношення до особистісного зростання, особистісної рефлексії.

Висновок. Таким чином, проведений теоретико-методологічний аналіз проблеми дослідження дає можливість виокремити у цій проблемі кілька провідних аспектів (психологічний, соціально-педагогічний та дидактичний), а також базові теоретичні підходи – гуманістичний, діяльнісний, системний, компетентнісний, акмеологічний, професіографічний. Вибір та пояснення сутності цих наукових підходів визначають також специфіку категорійно-понятійного апарату дослідження, окреслення якого становить **перспективу наших подальших досліджень.**

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Краевский В. В. Методология педагогики : анализ с позиции практики / В. В. Краевский // Советская педагогика. – 1989. – № 7. – С. 33.

2. Гончаренко С. У. Методологія / С. У. Гончаренко // Енциклопедія освіти / Академія пед. наук України ; гол. ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком, Інтер, 2008. – 1404 с.
3. Якиманская И. С. Разработка технологии личностно-ориентированного обучения / И. С. Якиманская // Вопросы психологии. – 1995. – № 2. – С. 6–11.
4. Абульханова-Славская К. А. Стратегия жизни / К. А. Абульханова-Славская. – М. : Мысль, 1991. – 299 с.
5. Бех И. Д. Особистісно зорієнтоване виховання : наук.-метод. посібник / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1998. – 204 с.
6. Давыдов В. В. Формирование учебной деятельности школьников / В. В. Давыдов // Содержание и структура учебной деятельности школьников. – М. : Наука, 1982. – С. 10–21.
7. Столин В. В. Самосознание личности / В. В. Столин. – М. : МГУ, 1983. – 128 с.
8. Асмолов А. Г. Личность как предмет психологического исследования / А. Г. Асмолов. – М. : Изд. Московского ун-та, 1984. – 104 с.
9. Фейдимен Дж. Теория и практика личностно ориентированной психологии : в 2 т. / Дж. Фейдимен, Р. Фрейгер. – М. : "Три Л", 1996. – С. 11–18.
10. Моляко В. О. Концепція виховання творчої особистості / В. О. Моляко // Радянська школа. – 1991. – № 5. – С. 47–51.
11. Гладкова В. Психолого-акмеологічне проектування особистісно-професійного розвитку фахівця / В. Гладкова // Педагогіка і психологія професійної освіти : науковий журнал. – 2005. – № 5. – С. 154–160.
12. Зеер Э. Ф. Психология профессий / Э. Ф. Зеер. – Екатеринбург, 1997. – 244 с.
13. Рибалка В. В. Особистісний підхід як психолого-педагогічний принцип організації профільної та професійної підготовки учнівської молоді / В. В. Рибалка // Психологія особистісно орієнтованої професійної підготовки учнівської молоді : наук.-метод. посіб. / за ред. В. В. Рибалки. – К. – Тернопіль : Підручники і посібники, 2002. – С. 80–89.
14. Глимязний А. Г. Психолого-педагогічна характеристика особистісно орієнтованого навчання [Електронний ресурс] / А. Г. Глимязний. – Режим доступу до ресурсу : www.university.kherson.ua/portal/soc_gum/pspo/2005
15. Дьюи Дж. Психология и педагогика мышления / Джон Дьюи. – М. : Лабиринт, 1999. – 190 с.
16. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека / К. Р. Роджерс ; [пер. с англ.]. – М. : Наука, 1994. – 480 с.
17. Освітні технології : навчально-методичний посібник / [за ред. О. М. Пехоти]. – К. : А.С.К., 2003. – 255 с.
18. Сейко Н. А. Соціальна педагогіка. Курс лекцій : навчально-методичний посібник / Н. А. Сейко. – Житомир : ЖДПУ, 2001. – 186 с.
19. Кізіма В. Постнеокласична методологія та постнеокласична освіта / В. Кізіма // Освіта і управління. – 2007. – № 1. – С. 18–32.
20. Князева Е. Н. Основания синергетики. Человек, конструирующий себя и свое будущее : научное издание / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов. – Москва : УРСС, 2006. – 232 с.
21. Гаєвська А. В. Особистісно орієнтований підхід при підготовці фахівців в галузі інформаційних технологій [Електронний ресурс] / А. В. Гаєвська, В. С. Щирба. – Режим доступу до ресурсу : stt.nplu.org/sttd.htm?doc=12366
22. Ващенко А. М. Впровадження особистісно-орієнтованого підходу щодо формування професійної мобільності офіцерів Збройних сил України [Електронний ресурс] / А. М. Ващенко. – Режим доступу до ресурсу : www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/pspo/2005.../vashenko.pdf

Матеріал надійшов до редакції 11.11. 2010 р.

Барановская Л. В. Теоретические основы личностно ориентированного подхода к подготовке будущих офицеров управления тактического уровня.

В статье представлена характеристика основных научных подходов к проблеме личностно ориентированной профессиональной подготовки будущих офицеров управления тактического уровня. Выявлена специфика реализации личностно ориентированного подхода в методологической, категориально-понятийной, информационно-технологической, методической, организационной плоскости.

Baranovska L. V. Theoretical Approaches to the Problem of Personality Oriented Approach to the Future Tactical Level Officers' Professional Training.

In the article the characteristic of the main scientific and theoretical approaches towards the problem of the personality oriented professional training of the future officers of tactical level control is considered. The peculiarities of the personality orientated approach application in the methodological, categorial and conceptual, informational and technological, methodical and organizational fields are pointed at.